

Streszczenie

pt. „Twórczość prozatorska Piotra Guzego”

Konstrukcja świata przedstawionego w prozie Piotra Guzego opiera się na autobiograficznych filarach, staje się lustrem, w którym wielokrotnie przegląda się pisarz, pozostawiając w literackich przestrzeniach fragmenty własnej pamięci, wspomnień, doświadczeń. Odauteurskie tropy pozwalają na odtworzenie biograficznej mapy miejsc związanych z ojczyzną i emigracją. Życie stało się najlepszym materiałem do konstruowania opowieści, fakturą elastyczną pod względem wskazania zjawisk historycznych jak i jednostkowych losów.

Piotr Guzy – urodzony w roku 1922 w Zawadzkiem – miejscowości położonej dziś na Górnym Śląsku, jest polskim pisarzem emigracyjnym, którego twórczość nie doczekała się głębszej i całościowej refleksji literaturoznawczej. Przeprowadzka do leżących w granicach Polski Tarnowskich Gór, wojenna tułaczka, wstąpienie do Pierwszej Dywizji Pancerniej generała Stanisława Maczka, emigracja i powrót do kraju, działalność w poznańskim „Tygodniku Zachodnim”, pierwsze próby literackie, powtórna emigracja, praca w BBC oraz w Polskiej Rozgłośni Radia Wolna Europa tworzą barwną, choć przecież nie odosobnioną biografię (podobne losy spotykamy w życiorysach: Floriana Śmiei, Wojciecha Gniatczyńskiego czy Jana Darowskiego). Biografię autora *Stanu wyjątkowego* wyznacza zatem doświadczenie żołnierza, podwójnego emigranta, pisarza i dziennikarza radiowego. Związany ze Śląskiem i powojennym Poznaniem próbował osiąść na stałe w Zachodniej Europie. Na drugą ojczyznę wybrał małe hiszpańskie miasteczko pod Walencją – Daimuz.

Powtórna emigracja przyniosła ewolucję pisarstwa Guzego. Po krajowych próbach prozatorskich oscylujących pomiędzy prozą produkcyjną a literaturą sensacyjno-przygodową nastąpił zwrot w stronę utworów o charakterze psychologiczno-moralnym. Widać tu wyraźne inspiracje twórczością Conrada. Rzeczywistość wojenna i późniejszego PRL-u okazała się dogodną scenografią dla rozważań na temat granic moralnych i etycznych, koniecznych wyborów w sytuacjach skrajnych, ekstremalnych, przyczyn upadku człowieka i jego zagubienia między prawdą a fałszem. Tak usytuowane problemy nadały tej twórczości wymiar uniwersalny. Ale o ile emigracyjny dorobek Piotra Guzego wzbudził zainteresowanie środowiska literackiego na obczyźnie, przypieczętowane zresztą przyznanymi nagrodami

literackimi, to z drugiej strony w kraju, upływający czas i nieobecność w bieżącym życiu literackim przyprószyły prozatorskie dokonania pisarza „kurzem” zapomnienia.

Głównym celem podjętych w dysertacji rozważań czynię całościowe omówienie twórczości Piotra Guzego. Jeden z ciekawszych współczesnych prozaików, autor ośmiu powieści oraz jednego zbioru opowiadań, nie doczekał się dotąd szerszego opracowania krytycznoliterackiego. Wydawało się zatem zasadnym ową lukę wypełnić. Nie bez znaczenia oczywiście pozostaje chęć pełnego poznania tej oryginalnej twórczości. Interesują mnie przede wszystkim główne aspekty tego dorobku rozpatrywane w kontekstach czasoprzestrzennych, aksjologicznych, psychologicznych a w konsekwencji ewolucja twórcza pisarza. Przedmiotem literaturoznawczych analiz czynię utwory, które ukazały się w kraju – pierwsze opowiadania *Jędraszkowice* oraz *Nocna zmiana*, powieści kryminalne: *Ostatni odchodzi 22.25* (1955); *Nocny zrzut* (1955); *Cienie na gwiazdach* (1956); *Wenus z brązu* (1956) oraz powieści opublikowane na emigracji: *Krótki żywot bohatera pozytywnego* (1966); *Stan wyjątkowy* (1968); *Requiem dla pani Tosi* (1990). Nadto przedmiotem namysłu czynię ostatnie utwory wydane w Polsce po przemianach ustrojowych: *Zwidy na wysokościach* (1994) a także zbiór opowiadań *Odwiedziny u duchów i inne opowiadania* (2015). Wymienione prozy wykazują różnorodność tematyczną i gatunkową, a tym samym wymagają zastosowania różnych narzędzi metodologicznych. W dysertacji zatem pojawiają się odniesienia do badań z zakresu biografizmu i autobiografizmu, geopoetyki (przestrzeń, miejsce-miasto), psychologizmu (pamięć i postpamięć) antropologii kulturowej a także nawiązania do ustaleń w zakresie genologii (proza produkcyjna, powieść milicyjna, kryminał, powieść psychologiczna, powieść polityczna). Centralnymi problemami wokół, których buduję swój wywód są: kolejne etapy twórczości Guzego z uwzględnieniem cech charakterystycznych dla każdego z nich, sposoby wprowadzania przez pisarza kontekstów autobiograficznych, sięganie po wzorce tradycji literackiej, obecność symboli i ich funkcjonowanie w tekście, wreszcie konstruowanie postaci literackich. Całość ma za zadanie nakreślić w miarę pełne omówienie tematyki utworów Guzego podporządkowane jednak wspomnianym wyżej kluczowym problemom.

Rozprawa składa się z pięciu zasadniczych rozdziałów, wstępu, zakończenia, bibliografii i aneksu. W otwierającym dysertację rozdziale zatytułowanym: *Żołnierz, pisarz - emigrant, dziennikarz radiowy. Rys biograficzny* podejmuję próbę odtworzenia biografii Piotra Guzego. Nakreślenie kontekstu biograficznego jest koniecznym do ustalenia wątków autobiograficznych obecnych w jego twórczości, określenia funkcji jaką pełnią w utworach

autora. Moja uwaga będzie zatem koncentrować się na pojęciach: biografii literackiej i autobiografii, modelu pamięci i „od-twarzaniu”, miejscach autobiograficznych i problemach języka jako nośnika ilustrującego duchowe rozterki człowieka zanurzonego w świecie przepełnionym złem. W tej części pracy przedmiotem analizy czynię także kwestie tożsamości, zakorzenienia i asymilacji.

Rozważania na temat kategorii przestrzeni się tematem rozdziału drugiego *Obrysowane w pamięci – autobiograficzne przestrzenie*. W twórczości Guzego dominują trzy główne kręgi przestrzenne – rodzinnych Tarnowskich Gór (i szerzej: Śląska), emigracji oraz piekła wojny. Literackie przestrzenie Guzego zamieszkują bohaterowie zagubieni, będący na „życiowym zakręcie”, niezwiązani z miejscem, jakby wyrwani z korzeni tożsamości. Pamięć ewokuje w pierwszej kolejności przestrzenie zapamiętane z dzieciństwa i lat młodości a następnie „przeskakuje” do czasów emigracji, przemilczając lata wojennej traumy. Dlatego twórczość prozatorską Piotra Guzego zamykają reminiscencje wojenne, które najdobitniej wybrzmiewają w ostatnich utworach pisarza. W interpretacji utworów Guzego odwołuję się do kategorii przestrzeni w kontekście badań geopoetyki, moja uwaga skupia się między innymi na kategoriach pamięci, miejsca autobiograficznego i „nie-miejsca”. Autor *Stanu wyjątkowego*, w odróżnieniu od wielu pisarzy emigracyjnych, nie zestawiał emigracyjnych przestrzeni z polskimi klimatami przestrzennymi na zasadzie opozycji (brzydkie, obce – piękne, swojskie). Guzy akcentuje ulotność (zmiennność) miejsc, wskazuje na ich przesunięcie, które staje się tożsame z emigracyjnym losem.

W rozdziale trzecim zatytułowanym *Od prozy produkcyjnej do powieści kryminalnej* „śledzę” pierwsze prozatorskie utwory, które noszą w sobie znamiona prozy produkcyjnej. Kolejne krajowe powieści sensacyjne i kryminalne Guzego można zakwalifikować do powieści milicyjnej. Analiza tych utworów została ukierunkowana na schematyzm, powtarzalność modelu tych form prozy popularnej. Pozwala to na tropienie wszelkich odstępstw od obowiązującego wzorca. Dlatego w tej części rozprawy stawiam pytania: czy powieści kryminalne Guzego miały „podwójne dno” interpretacyjne? Czy autor (podobnie jak Stefan Kisielewski) stosując język ezopowy przemycił w sposób zawoalowany ważne dla czytelnika przesłanie?

W podjętych rozważaniach interesuje mnie problem ewolucji twórczości prozatorskiej Piotra Guzego a tę zapoczątkował wybór powtórnej emigracji. W rozdziale *„Krótki żywot bohatera pozytywnego” drogą do twórczej wolności* skupiam się na analizie pierwszego emigracyjnego utworu, klasyfikowanego jako powieść polityczna, „rozrachunkowa”. To w tej

prozie Guzy analizuje mechanizmy władzy, ale dostrzec tu już można pierwsze symptomy zainteresowania się warstwą psychologiczną powieści. Z czasem ten drugi wyznacznik zacznie dominować w prozie Guzego. To ważna powieść (niektórzy krytycy twierdzą, że najważniejsza) w dorobku pisarza, w niej dostrzegam główne wyznaczniki dojrzałego pisarstwa autora *Krótki żywot bohatera pozytywnego*, które w różnych wariantach odnaleźć można w jego późniejszych utworach.

W rozdziale piątym opatrzonym tytułem *Problematyka psychologizmu w prozie Piotra Guzego* koncentruję się na omówieniu tematyki utworów emigracyjnych autora *Stanu wyjątkowego*. Pisarza interesuje nie tyle system totalitarny, co wszelkie zło, która wkracza w życie jednostki. W kręgu twórczego zamysłu pozostaje problematyka zła, role kata i ofiary, relacje międzyludzkie w sytuacjach ekstremalnych. System totalitarny, wojna, zesłania, stają się tłem dla ludzkich zachowań, ale też odsłaniają mroczne strony ludzkiej psychiki. Psychologizm przejawia się tu zarówno w tematyce, w rozbudowanych monologach wewnętrznych, często przybierających formę strumienia świadomości jak i kreacji bohaterów. Wokół głównych typów postaci takich jak – ubek, zniewolony literat, kobiety ubezwłasnowolnione, pisarz buduje krąg charakterystycznych tematów. Guzy kreśli psychologiczne postaci śledząc w nich źródła narodzin zła. Interesuje go badanie przyczyn duchowego i moralnego upadku człowieka.

Twórczość emigracyjna, w moim przekonaniu, prezentuje o wiele ciekawszą wartość literacką, warsztatową, poznawczą i problemową niż utwory opublikowane w kraju w latach 50. XX wieku, choć i w nich zauważam pewną tendencję pisarza do schematyzowania. Ciekawa biografia „podwójnego emigranta” prezentuje osobowość pisarza cenionego, nagradzanego (nagrody czasopism „Kultura” i „Wiadomości”), ale i pozostającego w „cieniu” najważniejszych nazwisk twórców emigracyjnych. Przez całe życie przyświeca Guzemu jedna myśl i idea, aby pisać o człowieku, o jego psychice, skomplikowanym wnętrzu duchowym, życiowych wzlotach i upadkach, o zagubieniu w codzienności i mrokach przeszłości.